

Editoriaal

Eigenrichting? De grenzen van democratische zelfbescherming

Paul Ponsaers¹, Kees van der Vijver², Elke Devroe³, Lodewijk Gunther Moor⁴, Janine Janssen⁵ & Bas van Stokkom⁶

Rechtshandhaving is de verantwoordelijkheid van de overheid. Het ‘sociaal contract’ biedt burgers overheidsbescherming in ruil voor coöperatie aan de democratische samenleving. Dit monopolie leidt tot een verbod op eigenrichting: burgers mogen het heft niet in eigen handen nemen. In de democratische samenleving is dit immers niet gewenst en streng gereguleerd. Afgelopen decennia echter wordt er in het kader van zelfredzaamheid een gedeelte terug gelegd bij de burger, en is het omgaan met eigenrichting aan herijking toe is. Een tweede evolutie betreft de culturele eigenrichting. Het gaat hier om migrantengroepen die er concurrerende waarden- en normensystemen op na houden en wensen dat de rechtshandhaving plaatsvindt volgens geheel andere normen dan deze in het gastland. In welke mate kan afwijkende rechtshandhaving een plaats vinden in de democratische samenleving? Tal van vragen rijzen en raken de essentie van ons democratisch bestel. Het gaat om maatschappelijk interessante én relevante kwesties, die ook in de toekomst zonder enige twijfel terug aan de orde zullen zijn en komen. Op deze vragen biedt dit Cahier antwoorden in opeenvolgende bijdragen. De bijdragen in dit Cahier werden geordend van algemeen naar bijzonder, van beschrijvend naar analyserend en onderzoekend, en tot slot experimenterend en discussiërend.

De eerste bijdrage “*Eigenrichting en rechtshandhaving door burgers – Een overzicht van dimensies, vormen en praktijken*” beoogt te inventariseren welke ontwikkelingen rondom eigenmachtig optreden van burgers gaande zijn maar brengt ook normatieve perspectieven onder de aandacht die zich voor discussie lenen. De gasteditoren **Kees van der Vijver, Paul Ponsaers, Elke Devroe, Lodewijk Gunther Moor, Janine Janssen en Bas van Stokkom** geven een ruim overzicht van dimensies van eigenrichting en de beteugeling daarvan. Zij bespreken uiteenlopende vormen van informele rechtshandhaving door (groepen) burgers en de verwantschap met eigenrichting. Tegelijkertijd stellen ze vast dat de ruimte voor de bijdrage van de burger aan rechtshandhaving minder klein is dan voorheen. Werd de burger enkele decennia terug nog ontmoedigd om actief bij te dragen aan rechtshandhaving, tegenwoordig zien politie en justitie steeds meer in dat burgers een ruimer speelveld behoeven. Ook behandelen ze het juridische perspectief op eigenrichting, het ontstaan ervan en de strafrechtelijke definitie. Vervolgens komt

¹ Emeritus Hoogleraar Criminologie en Rechtssociologie, UGent.

² Voormalig hoogleraar Politie- en Veiligheidsstudies aan de Universiteit Twente, tevens directeur Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken van de UT.

³ Universitair Hoofddocent, Institute of Security and Global Affairs, Universiteit Leiden.

⁴ Secretaris Stichting Maatschappij & Veiligheid.

⁵ Lector Veiligheid in Afhankelijkheidsrelaties Avans Hogeschool. Daarnaast werkt ze als hoofd onderzoek bij het Nationaal Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld van de Nationale Politie.

⁶ Senior Onderzoeker, Radboud Universiteit Nijmegen, Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

de relatie tussen eigenrichting en de individuele burger aan bod. De auteurs bespreken het burgerarrest en het recht op noodweer (Nederland) en wettelijke zelfverdediging (België). Geconstateerd kan worden dat de overheid de aanvankelijke opvatting dat burgers geen rol horen te spelen bij rechtshandhaving heeft losgelaten. Ook bestaan er collectieve en georganiseerde vormen van rechtshandhaving die buiten de overheid om plaatsvinden, zoals particuliere beveiliging en buurtwachten. De auteurs gaan verder in op de verschuiving naar sociale controle en zelfredzaamheid. Tenslotte besteden de auteurs aandacht aan de diversiteit van normsystemen om aan te geven hoe complex het stelsel van handhaving van (rechts)normen in elkaar steekt. Zij trachten tot slot de balans op te maken.

Een tweede bijdrage “*Juridische grenzen van geoorloofde eigenrichting – Noodweer en burgerarrest: verwant maar verschillend*” van de hand van **Ad Machielse**⁷ gaat uit van de vaststelling dat de burger het recht niet in eigen hand mag nemen, ook vanuit een Nederlands juridisch oogpunt. Op dit beginsel bestaan uitzonderingen, met name als de overheid de burger niet kan beschermen en het recht niet zelf kan handhaven. Noodweer en burgerarrest vullen dan het tekort van de overheid op. In zoverre zijn beide aan elkaar verwant. Leidt deze verwantschap tot gelijkenis? Staan zij volkomen los van elkaar of raken zij elkaar? En welke regels gelden dan? Op dergelijke vragen probeert deze bijdrage een juridisch licht te werpen. Zo zal aandacht worden geschonken aan de achtergrond en het karakter van beide verschijnselen, de voorwaarden waaraan voldaan moet zijn wil de burger rechtmatig handelen in noodweer of burgerarrest en de complicaties wanneer beide samenlopen. Per onderdeel zullen noodweer en burgerarrest met elkaar worden vergeleken.

De derde bijdrage “*De politieke ambities bij de invoering van het verbod op private militias in België – Een historische inkijk*” is geschreven door **Paul Ponsaers** en bekijkt van naderbij de problematiek van private militias in België. Hij stelt vast dat de opdracht van de politie in toenemende mate door diverse actoren wordt uitgeoefend. De geüniformeerde politie is partner geworden van vele instanties, niet in het minst omdat het besef gegroeid is dat de politie alleen niet alle verwachtingen kan inlossen van de bevolking. Anderzijds rest er toch iets specifiek dat de politie niet kan, zelfs niet *mag*, delen met anderen. Het gaat met name om het verbod dat van overheidswege werd opgelegd om het legaal en legitiem geweldsmonopolie te doorbreken. Deze bijdrage gaat in op de vraag waar dit verbod vandaan komt. De auteur gaat hiervoor terug naar het verbod op “private militias” in België, het spiegelbeeld van de Nederlandse “weerkorpsen”. Dit artikel is dan ook evident historisch van aard.

Bijdrage vier “*Meer of minder eigenrichting door buurtwachten?*” is van **Marco van der Land**⁸. Hij stelt vast dat in Nederland de opmars van buurtwachten en Whatsapp-groepen, die aan buurtpreventie doen, nauwelijks is te stuiten. Bij de formele autoriteiten bestaat de vrees dat deze groepen burgers, die samen met de politie en overheid buurtpreventieteams opzetten, zich van geweld zouden kunnen gaan bedienen als zij in de openbare ruimte anderen gaan aanspreken. In dit artikel wordt aan de hand van bestaande literatuur de stelling verkend dat deze buurtwachten eerder een remmende

⁷ Emeritus hoogleraar straf- en strafprocesrecht aan de Radboud Universiteit Nijmegen en Advocaat-Generaal in buitengewone dienst bij de Hoge Raad der Nederlanden

⁸ Hogeschooldocent, Haagse Hogeschool, Academie voor Bestuur, Recht & Veiligheid, Lectoraat Grootstedelijke Ontwikkeling.

werking hebben op dergelijke uitingen van eigenrichting in buurten. Tevens wordt ingegaan op het belang van daadwerkelijke face-to-face interventies voor de werking van informele sociale controle in buurten en worden randvoorwaarden benoemd waaronder die interventies zonder agressie en geweld zouden kunnen verlopen.

Een vorm van eigenrichting waar de samenleving weinig begrip voor heeft, is die van het gebruik van geweld om een geschonden eergevoel te herstellen. In politie en media wordt dit geweld veroordeeld. Maar wat is eerge relateerd geweld eigenlijk? In deze bijdrage “*Eigenrichting in het kader van eerherstel*” van de hand van **Janine Janssen** wordt een antwoord op de vraag gezocht hoe die term in Nederland (beleidsmatig) wordt afgebakend. Wat zijn in de dagelijkse praktijk aanleidingen tot eerconflicten en hoe denken antropologen over het antwoord op de vraag hoe dit soort codes ooit zijn ontstaan? Verder komt aan bod wat Nederlandse politie aan dit soort geweld doet. Met de komst van een landelijk expertisecentrum bij de nationale politie heeft de aandacht voor dit geweld in Nederland bij de politie inmiddels structurele aandacht gekregen. De nadruk op eigenrichting als essentieel onderdeel van eercodes heeft er toe bijgedragen dat in politiekringen het draagvlak voor betrokkenheid bij de aanpak van geweld uit naam van eer vergroot is. Tevens wordt in deze bijdrage aandacht besteed aan de vraag wat voor soort casuïstiek zoal bij de politie in beeld komt en aan de noodzakelijkheid van de betrokkenheid van andere partners in de veiligheidszorg bij preventie en aanpak van dit geweld.

Ben Rovers⁹ heeft het in “*Van cohesie naar conflict – Een hypothese over ontwikkelingen in eigenrichting*” over het feit dat eigenrichting een ‘rafelig’ concept is, waarvan zeer uiteenlopende definities bestaan, die een zeer smal tot zeer breed palet van maatschappelijke verschijnselen bestrijken. In dit artikel wordt, gebruikmakend van een brede definitie, een beeld geschetst van de ontwikkelingen in eigenrichting in Nederland sinds 2000. Geconstateerd wordt dat in deze periode diverse belangwekkende ontwikkelingen op het vlak van eigenrichting hebben plaatsgevonden, zoals de sterke opkomst van eigenstandige rechtshandhaving via internet en massamedia, popularisering van eigenrichting in samenleving en politiek, en de opkomst van groepsnormen die haaks staan op publiek vastgestelde normen. De hypothese is dat eigenrichting als fenomeen een fundamentele verandering ondergaat en steeds minder een uiting is van sociale cohesie en steeds vaker een symptoom van groepsconflict in de samenleving. Er wordt voor gepleit het begrip eigenrichting te ontdoen van zijn normatieve connotatie.

In de zevende bijdrage “*Het digitale schandaal als vorm van eigenrichting*” van de hand van **Peter Vasterman**¹⁰ wordt ingegaan op de rol van de sociale media. De sociale media zorgen voor een verandering van het schandaal als maatschappelijk proces waardoor het element van eigenrichting wordt versterkt. Het is voor iedere burger mogelijk geworden om normovertredingen vast te leggen, aan te klagen, via sociale netwerken te verspreiden en zo brede verontwaardiging te mobiliseren. Dat zorgt voor een ‘democratisering’ van de schandalisering, niet alleen wat de aanbrenger maar ook wat de aangeklaagde betreft. Gingen schandalen vroeger uitsluitend om publieke personen tegenwoordig kunnen ook ‘gewone’ mensen bij een vastgelegde normovertreding object worden van een schandaal. De mogelijkheden (*affordances*) die sociale netwerken bieden werken golven van negatieve aanvallen (*twitterstorms*) op één persoon in de hand. Het is schandaal

⁹ Criminoloog en eigenaar van onderzoeksbureau BTVO in 's-Hertogenbosch.

¹⁰ Mediasocioloog, Universitair docent Universiteit van Amsterdam.

wordt zo nog veel sterker een vorm van eigenrichting: een openbare terechtstelling, maar dan zonder de gebruikelijke procedures die een eerlijke rechtsgang waarborgen.

“Vrijwilligers in een politiezone – Het geheim van een goed huwelijk”, geschreven door **Eddy Van Daele**¹¹ en **Joyce Van de Voorde**¹² gaat in op de structurele inzet van vrijwilligers in Belgische politiezones, hetgeen in België nog steeds eerder uitzonderlijk is. Een tweetal jaar terug gaf een analyserapport van de vaste commissie van de lokale politie, zelfs aan dat het in de huidige juridische context niet aan te raden is om met vrijwilligers aan de slag te gaan. Zoals zo vaak evolueren de geesten sneller op de werkvloer dan in de managementtoren. Zo incorporeerde de politiezone Het Houtsche met succes een uitgebreide vrijwilligerswerking structureel in de organisatie. Dit voorbeeld werkt viraal en in sneltempo slaan ook andere zones deze weg in. Hoe bewijst de praktijkervaring dat de juridische en andere bezwaren tegen het werken met vrijwilligers geen substantiële belemmering vormen? Wat is de politieke en maatschappelijke meerwaarde van deze structurele inzet waarbij bewust gekozen werd voor een vrijwilligerstakingspakket zonder politieke bevoegdheden?

In een afsluitende discussiebijdrage “*Vigilantes en diligantes – Democratische spelregels voor burgerpatrouilles en opsporingsmeutes*” gaan **Bas van Stokkom**¹³ en **Eric Bervoets**¹⁴ in op de vraag in hoeverre het optreden van burgerpatrouilles (on)acceptabel kan worden genoemd. Het gaat daarbij niet om de vraag naar geweld of de dreiging daarmee. Dat is immers sowieso bij wet verboden. De (on)aanvaardbaarheid van burgeropsporing en -handhaving kan ook aan democratische spelregels worden getoetst. Een herwaardering daarvan is naar de mening van de auteurs noodzakelijk. De laatste decennia lijken burgerinitiatieven in mindere mate te worden beoordeeld vanuit het perspectief van de rechtsgemeenschap, de publieke zaak en de bijdrage van burgerschap daaraan. Er is een ‘neoliberaal burgerschap’ ontstaan waarin individuele rechten heilig zijn verklaard. Beledigen, belasteren en opruien worden in toenemende mate gerekend tot ‘legitieme’ omgangsvormen tussen burgers. De auteurs houden een pleidooi voor heldere normen van verantwoordelijk burgerschap. Hierbij staan ze stil bij de Soldiers of Odin om te illustreren dat die groep ook paramilitaire ambities heeft. Dat brengt hen bij enkele afwegingen rondom de vraag wanneer het optreden van burgerpatrouilles niet langer aan democratische normering voldoet.

Dit Cahier sluit af met een boekbespreking, met name van het boek van Jan van Koningsveld (2016), *De offshore wereld ontmaskerd. Over vage vennootschappen, anonieme eigenaren en onbekende geldstromen*, Zeist: Kerckebosch. De bespreking is van de hand van **Marcel Pheijffer**¹⁵.

De gastredactie hoopt van harte dat dit Cahier in brede kring weerklank zal vinden, de lezer zal boeien en de discussie omtrent de grenzen van democratische zelfbescherming zal voeden. Herbronning en verheldering lijkt immers van groot belang.

¹¹ Hoofdcommissaris – korpschef Politiezone Het Houtsche, Master Criminologie.

¹² Bachelor criminologie – Universiteit Gent

¹³ Senior Onderzoeker, Radboud Universiteit Nijmegen, Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

¹⁴ Doctor, Criminoloog en Bestuurskundige, verbonden aan Bureau Bervoets.

¹⁵ Hoogleraar (Forensische) Accountancy, Nyenrode Business Universiteit en Universiteit Leiden.